Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 6 Sayı: 27 Volume: 6 Issue: 27
Yaz 2013 Summer 2013
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ABBASKULU AĞA BAKÜHANOV'UN HAYATI, ESERLERİ VE "KİTAB-I ASKERİYE" HİKÂYESİ*

ABBASKULU AGA BAKUHANOV'S LIFE, WORKS AND HIS "KITAB-I ASKERIYE" STORY

Parvana BAYRAM**

Öz

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı tarihinde önemli bir yeri olan Abbaskulu Ağa Bakühanov, Rus ordusunda albaylığa kadar yükselmiştir. Astronomi ve mantık âlimi, dilbilimci, tarihçi, seyyah, coğrafyacı, şair ve yazar olan Bakühanov, aynı zamanda Azerbaycan nesrinin modern anlamda ilk temsilcilerinden sayılmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, Arapça, Farsça ve Rusça olmak üzere 4 dilde manzum ve mensur eserler veren Bakühanov, Riyazü'l-Kuds ve Kitab-ı Askeriye adlı nesir eserlerini Azerbaycan Türkçesiyle kaleme almıştır.

Müellifin Kitab-ı Askeriye adlı hikâyesinde modern Azerbaycan edebiyatının bazı izleri görülmekle birlikte daha çok klasik edebiyatın etkisi bulunmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle Bakühanov'un hayatı, sanatı, eserleri ile ilgili geniş bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra müellifin, Sovyet Dönemi Azerbaycan edebiyatında modern Azerbaycan nesrinin ilk örneği olarak kabul edilen Kitab-ı Askeriye hikâyesinin tam metni ve açıklaması verilerek, eserin Azerbaycan edebiyatı tarihindeki yeri belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bakühanov, Azerbaycan nesri, Kitab-ı Askeriye, Kudsi.

Abstract

Abbaskulu Ağa Bakühanov who has an important place in the 19th century Azerbaijan literature was promoted to the degree as high as colonel. Bakühanov who is a scholar of logic and astronomy, linguist, historian, traveller, geographer, poet is also considered as one of the first representatives of modern Azerbaijan prose. Bakühanov who had prose and poetic works in four languages, Azerbaijan Turkish, Arabic, Persian and Russian wrote his prose works Riyazü'l-Kuds and Kitab-ı Askeriye in Azerbaijan Turkish.

This story shows some traces of modern Azerbaijan literature. However, the effect of this story is more classic literature.

In this study, first of all, a lot of information will be given about the life, works, and art of Bakühanov. In addition to this, full text of Kitab-ı Askeriye, which is accepted as the first example of modern prose of Soviet reign Azerbaijan literature, its explanation and the place of it in Azerbaijan literature history will be given.

Keywords: Bakuhanov, Azerbaijan prose, Kitab-ı Askeriye, Kudsi.

* Bu çalışma, 4–5 Mayıs 2009 tarihlerinde Kayseri'de Erciyesi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Klasik Türk Edebiyatı Topluluğu'nca düzenlenen "Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Hatırasına IV. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda tarafımızdan sunulan "19. Asır Azerbaycan Nesrinde Abbasqulu Ağa Bakıhanov'un Yeri" adlı bildirinin genişletilmiş ve değiştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GİRİŞ

Azerbaycan edebiyatının 19. yüzyıldaki gelişimi Anadolu sahası Türk edebiyatı ile paralellikler göstermektedir. Azerbaycan ve Anadolu sahası Türk edebiyatları klasik dönemde ortak İslam medeniyetinden ve ortak soydan geldikleri için aralarında birçok benzerlik bulunmaktadır. 19. yüzyılda, teknoloji hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başlamış ve Avrupalılar sahip oldukları teknoloji sayesinde dünyayı ele geçirmeyi planlamışlardır. Avrupa devletleri, doğal zenginliği olan memleketleri tespit ederek tekellerine aldıkları teknoloji sayesinde sırasıyla bu ülkeleri sömürgesi altına almaya başlamıştır.

XIX. yüzyıla kadar klasik Şark medeniyet dairesinde bulunan Azerbaycanlı aydınlar, bu asırdan itibaren Fransız kültür ve edebiyatını, sosyolojisini Rusya vasıtasıyla öğrenmeye başlamışlardır.

Azerbaycan edebiyatı tarihinin en karmaşık devirlerinden biri olan 19. yüzyıl, asrın ilk yarısı ve ikinci yarısı olmak üzere iki şekilde incelenmektedir.

Hiçbir edebiyatın tarihi, dönemin sosyal ve siyasi olayları göz önüne alınmadan incelenemez. 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının da bu açıdan incelenmesi gerekmektedir. Çar Rusya'sı 18. yüzyıldan beri küçük hanlıklara parçalanarak yaşamını sürdüren Azerbaycan hanlıklarına "parçala böl" siyaseti yürüterek bölgede hâkim güç olmayı planlamıştır. Bu planlarında başarılı olan Çar hükümeti, kısa sürede Kafkaslardaki birçok bölge ile birlikte Azerbaycan'ın Kuzeyini de işgal etmiş ve 1806 yılına kadar Azerbaycan hanlıklarının tamamını işgal ederek bölgede söz sahibi olmuştur.

Bu işgal sonucunda Azerbaycanlı aydınlar, Batıyı Osmanlı aydınlarından yaklaşık 30–40 yıl önce tanımaya başlamıştır.

İşgalden sonra ülkedeki aydınlar, özellikle halkın zengin tabakası, zamanın nabzını tutmak ve devlet idarelerinde görev alarak söz sahibi olabilmek için çocuklarını Rus okullarında okutmaya, onlara Rusçayı, Rus kültür ve medeniyetini öğretmeye başlamıştır. Bu şekilde Rusça eğitim alıp devlet kademelerinde önemli yerlere gelmiş aydınlardan biri de eski Bakü hanlarının soyundan gelen Abbaskulu Ağa Bakıhanov'dur.

1. Abbaskulu Ağa Bakühanov'un Hayatı

19. yüzyılda Doğu ve Batı'yı tanıyıp algılayarak mukayese edebilen Azerbaycan aydınlarından biri de Abbaskulu Ağa Bakühanov'dur. O, uzun süre Rus ordusunda üst düzey görevlerde bulunmuş, bu sebeple Rus aristokrasisini ve bürokrasisini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Sahip olduğu değerlerle, görüp öğrendiği kültürü mukayese eden ve hayatının önemli bir aşamasında kendi değerlerine sarılan bu aydın, Rus ordusundan ayrılarak kendisini ilme vermiştir.

Kutsî mahlasıyla klasik tarzda Türkçe ve Farsça şiirler yazan, astronomi, mantık, felsefe, coğrafya, dil ve edebiyat alanında eserler veren Bakühanov, soy itibariyle meşhur bir sülaleden gelmektedir. 21 Haziran 1794 yılında Bakü'nün eski Emirhacıyan, şimdiki Hile köyünde doğan Bakühanov'un atalarının şeceresi 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Safeviler devrinde önemli devlet kademelerinde bulunan bu aile, 16. yüzyıl sonlarında I. Şah Abbas'a karşı düzenlenen Han Ahmet isyanından sonra Bakü'ye taşınmış ve buradaki Ramana köyüne yerleşmişlerdir. Bakühanov'un dördüncü kuşaktan dedesi olan Dergahkulu Bey, 18. yüzyılın birinci yarısında Bakü Hanlığı'nı kurmuş ve uzun süre yönetmiştir. Dergahkulu Han'dan sonra oğlu I. Mirza Muhammed Han 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümünden sonra Bakü Hanlığı'nın başına geçmiştir. I. Mirza Muhammed Han, 1781 yılında hâkimiyeti oğlu II. Mirza Muhammed'e bırakarak Kerbela'ya gitmiş ve orada vefat etmiştir (Kasımzade, 1974: 129).

II. Mirza Muhammed Han'ın hâkimiyeti uzun sürmemiş ve 1791 yılında kardeşi Muhammedkulu Han onu hâkimiyetten uzaklaştırarak hanlığın başına geçmiştir. 1806 yılında Kuba Hanlığı Rusya'ya ilhak edilince Abbaskulu Ağa Bakühanov'un babası II. Mirza Muhammed 1820 yılına kadar Kuba'nın hâkimi olmuştur. II. Mirza Muhammed Rusya ile ılımlı

ilişkiler yürütmüş, 6.sı erkek, 2. si kız olan 8 çocuğuna Rusça eğitim aldırarak özellikle oğullarının devlet kademelerinde önemli yerlere gelmesini sağlamıştır (Kasımzade, 1974: 130; Aliyev, 2007: 16).

Bakühanov'un soylu bir aileden gelen Gürcü asıllı annesi Sofiya Hanım, İslamiyet'i sonradan kabul etmiştir. Çocukluğunu Bakü'nün Emirhacıyan, Balahanı ve Maştağa köylerinde geçiren Bakühanov, 10 yaşlarındayken ailesi ile birlikte Kuba'ya taşınarak Emsar köyündeki malikânelerinde yaşamaya başlamıştır.

Daha Bakü'deyken ilk eğitimini almaya başlayan Bakühanov, Kuba'da klasik tarzda eğitimine devam ederek dini ve dünyevi birçok ilimlerle birlikte Arapça ve Farsçayı da öğrenmiştir. Genç yaşlarından itibaren Firdevsî, Ömer Hayyâm, Nizâmî-i Gencevî, Hâkânî-i Şirvânî, Mevlânâ, Sâdi, Hâfız, Fuzûlî gibi meşhur şairlerin eserlerini okumuş, bu şairlerin şiirleri arasında mukayeseler yaparak, onlara nazireler yazacak kadar yetenekli bir şair olmuştur.

Bakühanov, 1819 yılında Kafkasların baş hâkimi olan Yermalov tarafından o sıralarda Kafkasların başkenti ve kültür merkezi durumunda olan Tiflis'e davet olunarak Şark dilleri üzere mütercimlik görevine başlamıştır (Kasımzade, 1974: 130).

1820 sonrası Tiflis, Kafkaslarda önemli bir yere sahiptir. Bu yıllarda meşhur Rus aydınları, Avrupalı seyyahlar, Rus tarihçisi Berezin, Griboyedov, Polonski, Puşkin vb. şair ve yazarların yanı sıra Polonyalı şair Tadeuş Lado Zablotski, Fransız seyyahı Graf Süzanne, Alman Profesör Karl Koh, Alman şairi ve müsteşriki Fredrich Bodenştedt gibi meşhur simalar da çeşitli sebeplerle Kafkasların başkenti konumunda olan Tiflis'te bulunuyorlardı (Muhtaroğlu, 1993: 201; Kasımzade, 1974: 135).

Özellikle 1825 yılında Rusya'da meydana gelen Dekabristler isyanı sırasında hükümet tarafından yakalanan demokratik fikirli genç Rus darbecilerinin Kafkaslara sürülmesi bu şehri tam bir kültür merkezine çevirmişti (Akpınar, 1993: 618). Bu yıllarda Tiflis Şarkla Garbın adeta kaynaştığı, harmanlandığı bir kültür merkezi durumundadır. Böyle bir edebî, sosyal ve siyasî ortam Bakühanov'un ilmî ve fikrî yapısını birçok yönden etkilemiştir.

Bakühanov, Rus ordusundaki tercümanlık görevi dolayısıyla birçok sefere katılmış, antlaşmalarda önemli görevler almıştır. O, 1827 yılında Nahcivan ve İrevan Hanlıkları ile yapılan görüşmelerde Kafkasların hâkimi General Paskeviç tarafından İran Şahı Abbas Mirza'ya gönderilen heyette de bulunmuştur. Bu yıllarda şairin yaptığı en önemli hizmetlerden biri Rus ordularının Erdebil, Ahalsıh, Doğubayazıt ve Erzurum kütüphanelerinden yağmaladıkları pek çoğu müellif hattı olan nadide yazma eserleri tasnif ederek kataloglamasıdır. (Kasımzade, 1960: 67; Aliyev, 2007: 19).

Klasik bir Şark aydını olan ve dinî-tasavvufî tarafı ağır basan Bakühanov'u, Rus ordusundaki hizmetleri karşılığında aldığı rütbelerin hiçbiri tatmin etmemiştir. Bu hizmeti sırasında İran, Rusya, Doğu Avrupa, Azerbaycan ve Osmanlı'yı tanıma fırsatı bulan şair, Çar Rusya'sının Kafkaslardaki işgaline, zaferlerine bizzat şahit olmuştur. Mensubu olduğu toplum ve bu toplumun değerleri ile görev yaptığı Çar ordusu arasında kalan şair, hayatının belli bir döneminde nihaî kararını vererek 1835 yılında emekliliğe ayrılmış ve Kuba'nın Emsar köyündeki köşkünde yaşamaya ve ilmi ve edebi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.

Bu sırada, Modernleşme çağının başladığını ve bütün toplumların eğitim yoluyla gelişebileceğini anlayan Bakühanov, 1832 yılında Bakü'de soydaşları için Rus dilinde faaliyet gösteren bir ilkokul açmak istemiştir. Hatta bu okulda okutulmak için gereken ders kitaplarını da kendisi yazmıştır. Şair, bu konudaki gerekçesini devlete sunduğu raporunda şöyle göstermektedir: "*Maarife doğru atılan ilk adım mektep tesis etmektir. Ben vatandaşlarımın faydası üçün bütün gücümü bu işe sarf ediyor ve şahsî denetimim altında olmak üzere mektep açmak hakkında teklifte bulunmaya cesaret ediyorum* (Kasımzade, 1974: 132).

O dönemde Kafkasların baş hâkimi olan Baron Rozen, işgal ettikleri ülkede Türklerin okuyup gelişmesini ve devlet kademelerinde görev almalarını sömürge politikalarına uygun bulmadığı için bu teklifi reddeder. Buna çok üzülen Bakühanov'un Baron Rozenle arası açılır ve ordudan istifa ederek Emsar köyündeki köşküne çekilir, burada ilmî, tasavvufî ve edebî faaliyetlere ağırlık verir. Kafkasların eski başkomutanı General Paskeviç ile olan samimiyetine binaen 1833 yılında Varşova'ya giderek onun vasıtasıyla bizzat Çar'dan, maaşı ve görevi iade edilerek emekliliğe ayrılması yönünde izin alıp 1835 yılında köyüne yerleşir ve burada ilmî ve edebî faaliyetlerine devam eder (Muhtaroğlu, 1993: 201).

Yaklaşık 40 yaşlarındayken emekliğe ayrılan Bakühanov, geride kalan 12 yıllık ömrünün bir kısmını babasının Emsar köyündeki köşkünde yaşayarak birçok önemli ilmî ve edebî eser yazmış, Gülüstan adlı şiir meclisini kurmuştur. Yalnız bu durum uzun süre devam etmemiş ve 1837 yılında patlak veren Kuba İsyanı sonucu Bakühanov, Tiflis'e çağrılarak Çar ordusunda yeniden göreve başlamış ve Kafkasya'da yeni inzibati sistemler kurulması konusunda devlete çeşitli raporlar sunmuştur. (Aliyev, 2007: 19). Tiflis'e yerleşen Bakühanov, askeri faaliyetlerinin yanı sıra buradaki edebi ve ilmi muhitlere katılmaya devam etmiş, Mirza Şefi Vazeh ile birlikte Divan-ı Hikmet adlı edebi meclis kurmuştur. Seyahate ve tarihe büyük ilgisi olan ve orduda görevliyken dünyanın birçok ülkesini gezerek gittiği yerlerdeki bilim ve sanat adamları ile tanışan Bakühanov, ömrünün sonlarında Şark'a seyahat etmek, en önemlisi de Hac farizasını yerine getirmek için 1846 yılının Martında Tiflis'ten İran'a geçer. Tebriz, Tahran gibi birçok şehri gezerek buradaki ilim ve irfan erbabıyla görüşüp bilgilerini paylaşır. İki ay Tahran'da kaldıktan ve İran şahı Muhammed Şah tarafından ikinci defa Şir-i Hurşit nişanıyla taltif edildikten sonra İstanbul'a geçen şair, 1846 yılı Ekiminde Sultan I. Abdülmecit Han'la da görüşür ve oradan Mısır'a geçer. Bir süre Kahire'de kaldıktan ve çeşitli incelemelerde bulunduktan sonra Mekke'ye varır, bir yıl daha Arabistan'da kalarak buradaki kütüphanelerde araştırma yapmak ve âlimlerle de görüşerek onların fikirlerinden faydalanmak ister. Bakühanov, Arabistan'ın birçok şehrini gezer, Hac farizasını gerçekleştirir. Aralık 1846 tarihinde Mekke, Medine, Şam, Bağdat ve Tahran güzergâhından hareketle Azerbaycan'a dönmek ister. Bu sırada veba hastalığına yakalanır ve Mekke ile Medine arasında bulunan Vâdî-i Fâtime adlı yerde vefat eder. Şairin mezarı vefat ettiği yere defnedilir. (Kasımzade, 1960: 70; Muhtaroğlu, 1993: 201, Aliyev, 2007: 20-21).

2. Bakühanov'un Eserleri

Azerbaycan edebiyatında klasik edebiyatın son, modernleşme dönemi edebiyatının ilk temsilcilerinden olan Bakühanov'un eserleri ilmî ve edebî olmak üzere iki şekilde incelenebilir:

2.1.İlmî Eserleri:

2.1.1.Kânun-ı Kudsî - Bakühanov'un ilmî eserlerinden ilki olan Kânun-ı Kutsî, Farsça yazılmış bir gramer kitabıdır. Yazar, bu eserini okullarda çocukların Fars dili gramerini kolaylıkla öğrenmeleri için yazmıştır. Ders kitabı olarak yazılan bu eserin dili çok sadedir. Bakühanov, bu eseri Farsçanın ses, kelime ve cümle yapısını anlatmak için Harfler, Kelimeler ve Cümleler başlığı altında üç bölümde tasnif etmiştir. Yazar, Farsça grameriyle ilgili ilk eserlerden biri olan bu ders kitabını tertip ederken Arapça ve Rusçanın gramer özelliklerini de dikkate almış, cümle yapısı ile ilgili bölümde ise Arapça gramerini esas almış, Farsçadaki Arapça kelimelerin de açıklamasını vermiştir (Kasımzade, 1974: 138).

Eserdeki örnekler şiir, atasözleri ve deyimlerden faydalanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Örneklerde verilen şiirlerin birçoğunu şair kendisi yazmıştır. Kânun-ı Kutsî, Riyazü'l-Kuts'ten 8 yıl sonra 1828 yılında kaleme alınmış, ilk defa 1831 yılında Kânun-ı Kutsî adıyla Farsça, 1841'de ise Tiflis'te Fars Dilinin Muhtasar Grameri adıyla Rusça basılmıştır. Çar Rusya'sı tarafından büyük ödül alan eser uzun süre Rus okullarında Fars dilinin gramerini öğretmek amacıyla ders kitabı olarak kullanılmıştır.

2.1.2. Keşfü'l-Garâib – (İlginç keşifler) Yenidünya olarak nitelendirilen Amerika'nın keşfi ve coğrafi tanımı hakkında 1830 yılında Farsça yazılmış bir eser olup Dibace, Mukaddime

ve iki bölümden oluşmaktadır. Eserde Kristofor Kolumb'un Amerika kıtasını keşfetmesi anlatılmıştır. Eserin girişinde müellif, insanoğlunun asırlar boyunca denizleri aşmak uğrunda verdiği mücadelelerden bahseder. Bu konularda Fransa ve İtalya'da yazılan birçok eseri okuduğunu ve sonuçta Amerika kıtasının keşfi ile ilgili edindiği bilgilerin kendi ülkesinde de yayılmasını arzu ettiği için bu eseri yazmaya başladığını bildirir (Sultanov,1984: 78). Eserde Amerika'nın coğrafi, ekonomik ve siyasi özelliklerinden de bahsedilmekle birlikte keşif sırasında İspanyolların bölge halkına yaptığı katliamlar da anlatılmıştır.

Eserin tam olarak tenkitli metni yapılmamıştır. Aliyev'in bildirdiğine göre eser ilk defa Seyyid Azim Şirvani'nin oğlu Mir Cafer Seyyid Muhammedov tarafından 1902 yılında Keşf-i Amerika adıyla Azerbaycan Türkçesine çevrilmişse de Çarlık yönetiminin sansüründen geçerek yayımlanamamıştır. Keşfü'l Garaib'in tamamı ilk defa E. Ahmedov'un isteğine binaen A. Sagadeev tarafından Petersburg nüshasından Rusça'ya çevrilmiş ve 1983 yılında yayımlanmıştır. Eserin bazı bölümleri ise 1984 yılında Memmedağa Sultanov tarafından Bakü'de Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanmıştır (Aliyev, 2007: 50).

2.1.3. 'Aynü'l-Mizan - Terazi Gözü anlamına gelen bu eser 1835–36 yıllarında yazılmıştır. Felsefe ve mantıktan bahseden eser mukaddime, iki bölüm ve hatimeden oluşmuş ve Arapça yazılmıştır. Münazara ilmi ve onun adabını anlatmaktadır. Mukaddimede lafızların taksimatı ve kelimenin delalet yolları, birinci fasılda "tasavvur", ikinci fasılda ise "tasdik" konu edilmektedir. Eserin konusu ifrat ve tefrittir. Müellif eserin bölümlerini de kendi içinde iki kısma ayırmış ve kendisi dibace kısmında ifrat ve tefritten hali muhtasar bir risale hazırlamaya karar verdiğini bildirmiştir. (Bakühanov, 2001: 256; Karayev, 2002: 193, Aliyev, 2007: 41).

Eserin bilinen yegâne nüshası, Bakühanov'un kendisi tarafından Mirza Kazım Bey'e verilen nüshadır ve bu nüsha E. Ehmedov tarafından 1963'te Petersburg'da bulunmuştur. Eser 1971 yılında Azerbaycan Türkçesine, 1983'te ise Rusçaya tercüme edilmiştir (Aliyev, 2007: 41).

2.1.4. Esrârü'l-Melekût – Bakühanov, Gök Cisimlerinin Sırrı anlamına gelen bu eserini 1839–40 yılları arasında Arapça yazmıştır. Eserde astroloji ilminden bahsedilmektedir. Bakühanov, burada astroloji ilmiyle ilgili verdiği bilgileri, Kurân-ı Kerim'den ayet ve hadislerle de bağlantılı bir şekilde açıklar.

Yazar, bir Mukaddime, üç bölüm ve Sonuçtan oluşan bu eserin Mukaddime kısmında astroloji ilmi ile ilgili kısa, derli toplu bilgi vererek antik Yunan bilgini Batlamyus ile 15-16.yy'da yaşamış Polonyalı bilim adamı Nikolay Kopernik'in astrolojik sistemlerini mukayese eder. Ptolomey'in yer küresini evrenin merkezi sayan jeosantrik nazariyesine karşı çıkarak Kopernik'in güneşi merkez olarak kabul eden heliosantrik nazariyesini savunur. Yazar, bu eserini yazarken eski Yunan, Arap ve Avrupa kaynaklarını incelemiş, Kopernik, Newton, Galile, Kepler vb. âlimlerin astroloji ile ilgili eserlerinin yanı sıra 13. yy'da yaşamış İslam âlimlerinden Beyzavi'nin eserlerini ve Kuran-ı Kerim'de geçen konu ile ilgili ayetleri de dikkatle inceleyerek mukayese etmiştir. Bakühanov, Polonyalı bilim adamı Kopernik'in 19. yüzyıla kadar meşhur âlimler tarafından da tasdik edilen astrolojik görüşlerini savunmuş ve yazmış olduğu bu eserle bilim dünyasında meşhur olmuştur. Yalnız Bakühanov eserinde Kopernik'in Güneşin sabitliği konusundaki görüşüne katılmayarak onun daima hareket halinde olduğunu savunmuştur. Bu görüşleriyle de o, 19. Yüzyıl astronomi biliminde önemli bir yeniliğe cesurca imza atmıştır. Yazar, eserin sonuç kısmında evrenle ilgili açıklamalarda da bulunmuştur (Kasımzade, 1974:139).

Bakühanov, 1846 yılında İstanbul'da bulunduğu zaman Sultan I. Abdülmecit ile görüşmüş ve bu eseri ona sunmuştur. Sultanın emriyle eser 1848 yılında Hayatizade Mehmed Şerif tarafından Esrarü'l-Ceberut adı ile Arapçadan Türkçeye çevrilerek İstanbul'da, 1893 yılında Rusça, 1985 yılında ise Bakü'de Azerbaycan Türkçesiyle basılmıştır (Muhtaroğlu, 1993:201)

2.1.5. Umumi Coğrafya -Fars dilinde yazılmış bu eserde Bakühanov, dünya coğrafyası hakkında geniş bilgi vermektedir. Eser tamamlanmamış ve günümüze ulaşmamıştır. Müellif bu eserini şöyle tanıtmaktadır:

"Bu eser Farsça olup dünyanın riyazî, tabii ve siyasi ahvalinden, yıldızların vaziyetinden, anasır-ı erbanın özelliklerinden, kâinattaki cansız eşyalar, bitkiler ve hayvanlardan, iklimlerin sınırını ve yeryüzü ahalisinin sınıflarını belirlemekten ve bütün ülkelerin yaşam tarzından bahsetmektedir." (Bakühanov, 2001: 257)

2.1.6. Tehzibü'l-Ahlak- Ahlakın Temizlenmesi adlı bu eser Yunan, İslam ve Avrupa âlimlerinin eserlerinden istifade edilerek ahlak ve terbiye konusunda yazılmış Farsça bir risaledir. Tehzibü'l-Ahlak, Bakühanov'un ahlak ve felsefe konusunda yazdığı önemli eserlerindendir. Yazar burada, toplum hakkındaki fikirlerini bir sistem halinde açıklamış, özellikle gençlerin sahip olması gereken ahlaki özellikler üzerinde durmuştur. Eser, Mukaddime, 12 bölüm ve Sonuçtan oluşmaktadır. [1]

Mukaddimede Sebeb-i Telif'ten sonra hikmet kanunları ile ilgili bilgi verilmiştir. Sonuç kısmında ise bilgiyi elde etmenin sırlarından bahsedilir. Eserdeki "İtidale Uymak", "Güzel İşlerin Fazileti", "Vücudun Sıhhat Kazanması", "Şöhretin Beyanı" başlıklı bölümlerden Bakühanov'un bu eseri yazarken klasik Şark edebiyatındaki bu tarz eserlerden faydalandığı anlaşılmaktadır. Eserde doğruluk, sadakat, çalışkanlık, büyüklere sevgi ve saygı, adaletli ve tevazu sahibi olmak vb. güzel huylar övülür ve gençler bu vasıfları kazanmaya teşvik edilir. Toplumda insanı kötü duruma düşüren ve onurunu kıran tembellik, riyakârlık, haset, kıskançlık, nankörlük, yalancılık gibi kötü sıfatlar yerilir. Yazar eserde vermek istediği fikirleri güzel ve tutarlı delillerle ispat eder. Yazar fikrini daha açık ve etkili bir biçimde ifade etmek için antik Yunan filozoflarından Heraklit, Demoklit ve Empedon gibi düşünürlerin görüşlerinden ve klasik Şark düşünürlerinden Senâî, Attar, Mevlana Celâleddin Rûmî, Sâdi, Hâfız gibi meşhur şairlerin şiirlerinden istifade etmiştir (Kasımzade, 1974: 141).

Eserden Bakühanov'un kendisinin hayata bakışı ve ahlak prensipleri konusunda da bilgi sahibi olunmaktadır. Şarkın meşhur itidal üzere olma- yani her alanda orta yolu bulma felsefesini Bakühanov'un da benimsediği ve savunduğu bu eserden anlaşılmaktadır.

"Mukaddimede cehaleti tenkit eden müellif, hikmete/gerçeğin bilgisine nasıl ulaşılacagını ve bunun sonucunda neyin kazanılacagını konu edindiğini söylemiştir.Yazar, Yunan, İslam ve Batı kaynakları doğrultusunda kaleme aldığını belirttiği Tehzîbi Ahlâk'ta ayet ve hadislerin yanı sıra pek çok mütefekkirden de alıntı yapmıştır. Ayrıca düşünürümüzün, eserin basında şüpheci, sonuna doğru ise daha kararlı bir üslup ortaya koymuş olması, Tehzîb-i Ahlâk'ın dikkate şayan özelliklerindendir. Bu anlamda eseri, Gazzâlî'yi anımsatan bir yöntemi takip ederek kaleme alan Bakühanlı, bir bakıma kendisinin ahlâkî yetkinliğe ulaştığını ve bu süreci aşama aşama yazıya döktüğünü göstermiştir (Aliyev, 2007: 159).

Yazar, eserin Sonuç bölümünde evrende hiç bir şeyin yok olmadığını ve sadece şekil değiştirdiğini şu şekilde vurgulamaktadır: *"Varlık âleminde yokluk yoktur. Sadece biz varlığın şekil değiştirmesine yok olmak deriz. Kâinattaki her şey sadece şekil değiştirir. Tamamen yok olmaz. Varlığın kuralı budur."* (Kasımzade, 1974: 141).

Tehzibü'l-Ahlak, her ne kadar Sovyet döneminde pedagojik bir eser olarak nitelendirilerek dini-tasavvufi içeriği ve didaktik yönü görmezden gelinse de bu eserde, Şark edebiyatında yaygın olan klasik dini-tasavvufi ve didaktik özellikli eserlerin 19. yy. bilimi ve metodolojisi ile harmanlandığı ve çağın gerekleri de göz önünde bulundurularak senteze varıldığı görülmektedir.

---

[1] Eserle ilgili Türkiye'de bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bkz: Aliyev, Elmin (2007), Abbaskulu Bakühanlı ve Ahlak Düşüncesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Harun Anay. İstanbul.

2.1.7. Gülistan-ı İrem- 1841 yılında Farsça yazılan bu eser, yazarın en hacimli eseri olup tarih konusundadır. Eserde, Dağıstan ve Azerbaycan'da yaşayan çeşitli kavimlerin tarihinden ve yaşam tarzından bahsedilmektedir. Eserde, Dağıstan tarihinin kadim zamanlarından, İslamiyet'in kabulünden, 1813 yılında Rusya ile İran arasında yapılan anlaşmaya kadarki devirde bölgede yaşayan çeşitli kavimlerin tarihinden ve yaşam tarzından bahsedilir. Bu bölgede yaşayan insanların dil, din ve mezhepleri hakkında geniş bilgi verilir. Bakühanov, bu eseri yazarken konuyla ilgili birçok farklı kaynağa ve tarih kitaplarına başvurmuştur. Beş bölümden oluşan bu eserde müellif ilk defa Azerbaycan ve Dağıstan kavimlerinin tarihinden bahsederek tarih bilimi ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Doğu ve Batı kaynaklarından, Azerbaycan, Roma, Ermeni ve Rus âlimlerinin eserlerinden, seyahatnamelerden de faydalanılarak yazılan bu eser müellifine büyük şöhret kazandırmıştır (Kasımzade, 1974: 142).

Bakühanov bu eseri Farsça yazmış, daha sonra Rusça'ya tercüme etmiştir. Eserin Azerbaycan Türkçesine ilk tercümesi 1902 yılında Seyyid Azim Şirvani'nin oğlu Mir Cafer tarafından yapılmış ve sansürden geçip yayımlanabilmesi için Petersburg'a gönderilse de gereken izin alınamamıştır. Eserin Rusçası ise ilk defa 1926 yılında Azerbaycan Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti tarafından yayımlanmakla birlikte 1991 yılında bir kez daha yayımlanmıştır. Gülistan-ı İrem, Azerbaycan Türkçesiyle 1951 ve 2001 yıllarında Bakü'de yayımlanmıştır (Aliyev, 2007: 45).

Eser, Mukaddime, beş bölüm ve Sonuçtan oluşmaktadır. Mukaddimede, yazar diğer eserlerinde olduğu gibi konuyla ilgili kısa ve öz bilgiler vermiştir. Burada tarih bilimi hakkında kısa bir tasniften sonra, Şirvan ve Dağıstan'ın coğrafi konumu, ahalisinin menşei, dili, örfü, adet-ananesi hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ve yazarın tarih bilimi ile ilgili mülahazaları halen önemini ve geçerliliğini korumaktadır.

Eserin birinci bölümünde, İslamiyet'in ortaya çıkmasından Arap ordularının Şirvan ve Dağıstan'a gelişine kadarki dönemde yaşanan olaylardan bahsedilir. Özellikle Tarih-i Taberi, Tarih-i Güzide, Nizamü't-Tevarih gibi önemli tarih kitaplarından faydalanılarak Nuh tufanı, Nuh'un evlatları, Yasef, Yecüc ve Mecüc kavimleri, Hazarlar, Sasani hükümdarları hakkında önemli bilgiler verilir (Kasımzade, 1974:143).

İkinci bölümde Arap ordularının bölgeye gelmesi ve Moğol istilasına kadarki dönemde yaşanan olaylardan bahsedilir.

Üçüncü bölümde, Moğol istilasından Safevilerin ortaya çıkışına kadar olan dönem anlatılır. Dördüncü bölümde Safevilerin ilk dönemlerinden Nadir Şah'ın vefatına kadarki devir, beşinci bölümde ise Nadir Şah'ın vefatından sonra Karabağ'ın Gülüstan adlı köyünde Rusya ve İran arasında yapılan anlaşmaya kadarki dönemden ve bu dönemdeki olaylardan bahsedilir.

Eserin Sonuç bölümünde tezkire niteliğinde Azerbaycan'ın 24 meşhur âlim, şair ve yazarının kısa hal tercümesi verilmiştir (Bayram, 2010:114).

2. 2.Edebî Eserleri

2. 2. 1. Riyazü'l-Kuds – Pak Bahçe anlamına gelen bu eser Bakühanov'un 1820 yılında yazdığı ilk eserlerindendir ve Azerbaycan Türkçesiyle yazılmıştır. Eser dini konulu olup şekil ve içerik bakımından Fuzuli'nin Hadikatü's-Süeda'sını hatırlatmaktadır. Eserde İslam Peygamberi ve onun Ali-Abasından olan 14 masumdan, Kerbela olayından bahsedilir. Riyazü'l-Kuds, Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin Ravzatü'ş-Şüheda, Fuzuli'nin Hadikatü's-Süeda ve Azerbaycanlı bir diğer şair Muhammed Bağır Meclisi'nin Cilâu'l-Uyûn adlı eserlerinin etkisi ile yazılmıştır (Kasımzade, 1960: 75).

Müellif kendisi Dibace'de eseri yazarken Muhammed Bağır Meclisî'nin Cilâu'l-Uyûn eserinden esinlendiğini, ayrıca Muhammed Neysebûrî'nin Ravzatu'l-Vâizîn, Muhammed Tağı Kasânî'nin, Aynü'l-Bükâ, Ebu'l-Ferec İsfahânî'nin Makâtilu't-Tâlibîn eserlerinden yararlandığını da zikretmiştir.

Eser, Dibace ve on dört bölümden oluşturulmuş ve bölümler de Şii inancına göre masum olarak telakki edilen şahıslara ayrılmıştır. Eserde Türkçe 711, Arapça 56, Farsça 78 beyit olmakla toplam 845 beyte yer verilmiştir (Aliyev, 2007: 54).

Bakühanov'un önemli özelliklerinden biri de yazdığı eserlerde eseri tanıtan özlü bir mukaddimeye yer vermesi ve eserin yazılış tarihini bildirmesidir. Bu da onun tarihçi kimliğinden kaynaklanmaktadır. Yazar, Riyazü'l-Kuds'ün yazıldığı tarihi "ebced" hesabı ile hicri 1236, yani miladi 1820 olarak vermiştir. Buradan da müellifin bu eseri 26 yaşındayken yazdığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Kitab-ı Nasihat veya Nasihat-name – Yazar, bu eseri 1827 yılında çocuklar için yazmıştır. Eseri ders kitabı olarak planlamış ve daha çok ahlaki, didaktik konulara ağırlık verilmiştir. Nasihatname kısa bir mukaddime ile başlar ve farklı konularda kaleme alınmış 102 nasihat ile devam eder. Eserde önce dini konular, sonra ise padişaha, anne ve babaya, genel olarak büyüklere sevgi ve saygı göstermenin gerekliliği anlatılır. Sonda ise ahlaki konularda yazılmış nasihatler yer alır (Kasımzade, 1960: 72).

Eserde Feridüddin Attar'ın Pendname'sinin ve diğer pendname konulu eserlerin etkisi görülmektedir. Müellifin eserde temas ettiği konular bugün de güncelliğini ve geçerliğini korumaktadır. Aliyev'in ifadesi ile özetleyecek olursak "*Döneminin eğitim ve ilim anlayışına yönelik eleştirileri müteakiben "Azizim sen bir insansın!" ibaresiyle başlayan ve ilâhî kaderin vurgulanmasıyla son bulan Nesâyih'te insanın anlamı ve varoluşunun gereği problemi, eğitimin yasam üzerindeki etkisinden yola çıkılarak nizâm-ı âlem ve umumun menfaati bağlamında ele alınmaktadır* (2008: 88).

2.2.3. Mişkatü'l-Envar- Nurlar Feneri anlamına gelen bu eser Farsça yazılan manzum hikâyelerden oluşmuştur. Eserin yazılış yılı konusunda çeşitli ihtilaflar vardır. Müellifin ebced hesabı ile düşürdüğü tarihi dikkate alacak olursak eser 1829-30 yıllarında kaleme alınmıştır. Aliyev bu konuda biraz daha teferruatlı bilgi vererek eserin 1833 tarihinden önce yazılmış olabileceğini savunmuştur (2007: 40). Kitapta aynı adlı bir mesneviden başka, şairin 200 civarında Farsça gazeli, terkib-bend, terci-bend, muhammes, murabba, manzum mektup ve rubaileri yer almaktadır. Bu eser şekil ve mazmun bakımından Attar'ın Mantıku't-Tayr, Nizamî-i Gencevî'nin Sırlar Hazinesi ve Şah Kasım Envar'ın Enisü'l Arifin eserleri ve Mevlana'nın Mesnevisi ile benzerlik göstermektedir (Kasımzade, 1960: 83; Köçerli, 1978: c.1, 293.). Eserde devlet yönetimi, adaletli hükümdar vb. konularda hikâyeler ağırlıktadır. Şair zaman zaman alegoriden de istifade ederek konu ile ilgili temsil ve manzum hikâyeler yazmıştır. Bakühanov, bu eserinde daha çok tasavvufi konuları, özellikle vahdet-i vücut felsefesini işlemiştir. İslam dininin esas hükümlerinin de savunulduğu Mişkatü'l-Envar'da yazarın İmam Gazali'nin aynı adlı eserinden etkilenmiş olabileceğini düşünüyoruz.

2.2.4. Miratü'l-Cemal- Güzellik Aynası anlamına gelen Farsça şiirlerden oluşan bu eser otobiyografik içeriği ile dikkat çekmektedir. Bu eserde şair, Polonya seyahatini ve buradaki izlenimlerini anlatır (Kasımzade, 1974:158). Bu şiirlerde Bakühanov, Batı insanının ahlak yapısını, hayata bakışını, sorgulamakta ve mensubu olduğu değerlere sarılmaktadır. Müellif, eserde 1834–35 yıllarında Polonya seyahati sırasında görüp duyduklarını, yaşadıklarını anlatmıştır. Özellikle "Hayalin Uçuşu" ve "Frenk Meclisi" adlı mesnevilerinde Doğu-Batı insanının yaşamını, hayata, olaylara bakışını ve ahlaki yapısını mukayese eden şair, Batı toplumunun ahlaki yapısı ile Doğu arasında ciddi farklar olduğu kanaatine varır. Bu eserler 19. yüzyıl Doğu aydınlarının Batı maişeti, ahlaki yapısı karşısındaki tutumunu göstermesi bakımından da önemlidir. Bakühanov, "Hayalin Uçuşu" eserinde Avrupa'da gördüğü bütün şaşaa ve gösterişe kapılmadan kendi vatanı Azerbaycan'ın tabii güzelliklerini, yaşadığı Emsar köyünü ve bu köyün insanlarını sevgiyle hatırlar ve bir an önce bu güzelliklere ulaşmaya can atar.[2] Aslında müstakil bir eser olarak adı geçen Miratü'l-Cemal, Gurd ve İlbiz (Kurt ve

[2] Konu ile ilgili bkz: Parvana Bayram, "Şark-Garp Karşılıklı Tesir ve Alakaları Çerçevesinde İki Klasik Türk Şairinin Gözü ile Fransa (Cem Sultan'ın Frengistan Kasidesi ile Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un Hayalin Uçuşu ve Frenk Meclisi Mesnevileri Esasında)". Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin Z. Bünyadov Adına Şarkşünaslık Enstitüsü ile

Salyangoz) vb. eserler şairin divanına dâhil olup çeşitli yıllarda farklı yerlerde yayımlanmışlardır.

2.2.5. Divan- Bakühanov'un Azerbaycan Türkçesi, Arapça ve Farsça yazdığı çeşitli şiirlerden oluşmaktadır. Eser elde bulunmadığı için önceleri bu eserin Mişkatü'l- Envar ve Miratü'l-Cemal'den farklı bir eser olmadığı düşünülmekteydi. Müellif, Gülistan-ı İrem'in sonunda verdiği biyografisinde "Bunlardan başka, çeşitli şiirler mecmuası vardır ki bunlar dağınık olduğundan Divan adı ile adlanmaktadır" şeklinde bilgi vermiştir (Bakühanov, 2001: 257). Bu bilgiden hareketle eserin diğer eserlerden bağımsız bir eser olduğu kanaatine varılsa da genel itibariyle birçok dini-ahlaki şiiri divanına dâhil olup farklı yer ve yıllarda araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. (Aliyev, 2007: 57) Divan 1974 yılında Tebriz Milli Kütüphanesinde bulunmuştur (Kasımzade, 1960: 75). Divandaki şiirlerin çoğu aşk konuludur. Şair, buradaki şiirlerinde de Kudsî mahlasını kullanmıştır. Divanda yer alan "Gösterir", "Arasında", "Gelmedi", "Olur" redifli gazellerde şair, aşığın iç dünyasını ve aşkı uğrunda yaşadığı sıkıntıları anlatmıştır.

2.2.6. Kitab-ı Askeriye- 1837 yılında Azerbaycan Türkçesiyle yazılmıştır. Eserde Azerbaycan'ın Kuba şehrinde yaşayan demirci oğlu Asker'in aşk hikâyesi anlatılır. Hikâye, ilk defa Mirza Ebu'l-Hasan Bey'in tertip ettiği "Uçebnik Tatarskogo-Azerbaydjanskogo Nareçiya" (Kavaid-i Zuiyye) adlı kitapta, 1861 yılında Petersburg'da yayımlanmıştır. Kuba şehrindeki Erdebilliler mescidinden bulunarak Nizami adına Edebiyat Enstitüsünün Elyazmaları Fonunda saklanan yazmanın mükemmel tenkitli metni ilk defa 1946 yılında enstitünün eserlerinin birinci cildinde yayımlanmıştır (Efendiyev, 1963: 85). Eserin bir nüshası 974 yılında Tebriz Milli Kütüphanesinden de bulunmuştur. Firidun Bey Köçerli, eserle ilgili Azerbaycan Edebiyatı adlı eserinde şöyle yazmaktadır:

"*Kitab-ı Askeriye Quba ehlinden Esger adlı bir civanın keyfiyyeti-hali ve güzarişi-meali hususunda tasnif olunmuştur. Bu, hırdaca ve bameze, Türk lisanında nesren ve nezmen telif olunmuş bir hikâyedir. Merhum Mirze Ebülhasan Bey Vezirov "Zövi" tahallüsün "Kavaidi-Zöviyye" nam mecmuasında tab' olunmuşdur* (1978: 293).

Köçerli, bu eserin aşk konusunda yazılmış olmasını önemsiyor, ömrü boyunca aşk duygusunu tatmayan, hayatını insanlığa faydalı işlere sarf etmeyen insanların bu hayattan ve insanlıktan gafil ve gereksiz kimseler olduğunu, onların varlığı ile yokluğu arasında hiçbir fark bulunmadığını vurgulayarak şöyle yazar:

"*Qüdsinin bu kelami-mövzunu hoşmezmun ve layiqi-tehsin kelamlardan birisidir. Övqatını dünyada bixeber ve bieser keçirenler ve qelbleri mehrü mehebbetden xali qalanlar, feraqın cefasını ve vüsalın sefasını görmeyenler, dünyanın keşmekeşine, berkine ve boşuna düşmeyenler, envai-zehmetlere ve eqsami-meşeqqetlere düçar olmayanlar, murad ve meqsede vasil olmaq yolunda candan ve başdan keçmeyenler, elbette, bicövher, kesif ve qafil keslerdir ki, onların vücudu ile edemi beyninde bir tefavüt yoxdur. Onlar, nece ki, şair deyir:*

Bibehre qalır bu müddeaden
Tehsili-lezayizi-sefaden

Könül evini eşq zövqü hevası ile memur edenler ve mehebbet nuru ile işıqlandıranlar, revişlerinde pakbaz ve müsteqim olanlar dehrin cefası müqabilinde gerekdir zindan kimi sext dursunlar ve desti-qeza yesü matem çekicini onların başına çaldıqda qemü elem çekmesinler; her bir cehetde öz qisse ve niyyetlerinde, reviş ve mesleklerinde sebat ve deyanet göstersinler. (Köçerli, 1978: 294)

Azerbaycan edebiyatında, Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış hikâye veya povest (uzun hikâye) türünün ilk örneği sayılan bu eserde iki gencin aşkından bahsedilmektedir. Eserde, klasik mesnevilerde olduğu gibi çift kahramanlı aşk hikâyesi anlatmıştır. Bu hikâye diğer eserler gibi taraflardan birinin veya ikisinin de ölümü ile sonuçlanmaz. Bu eserde de âşık ve maşuka birbirini sevmektedir. Onların görüşmesine engel olan ise mahalle halkıdır. Yalnız

---

Romanya'nın Babeş Bolyai Üniversitesi, Türkoloji ve Merkezi Asya Araştırmaları Enstitüsünün birlikte düzenledikleri "Muasır Şarkşinaslığın Aktüel Meseleleri" adlı Uluslararası İlmi Konferansın özetleri. Azerbaycan/Bakü. 01–02 Haziran 2011.s. 123.

klasik mesnevilerde âşık dağlara, çöllere veya sahralara kaçarken, bu eserde maşuka, şehirdeki dedikodudan bîzar kalarak kaçıp bir süreliğine başka bir yere gider. Eserin esas kahramanı olan Asker, sevgilisinden farklı olarak pasif bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. O, klasik edebiyattan tanıdığımız aşkı uğrunda mücadele eden, sevgilisine kavuşmak için dağları delen, sahralara kaçan, hayvanlarla dost olan bir tip değildir. O, daha çok olaylara kendince makul kurallar veya geçici çözümler arayan birisi olarak görülmektedir.

Eser, klasik bir girişle ve aşkın mihnetinden, melal ve kederden ezilen, elem tuzaklarına giriftar olan coşkun tabiatlı, mihnet gül bahçesinin bülbülü olan Kutsi'nin bu dünya ve insanoğlunun bu dünyada yapması gerekenler hakkındaki nasihati ile başlar. Hikâye, Leyla vü Mecnun mesnevisinde olduğu gibi manzum ve mensur karışık yazılmıştır. Eserde, secili nesirle yazılmış kısımlar manzum kısımlardan fazladır. Araya âşıkların dilinden şiirler serpiştirilmiştir. Bu şiirler toplam 232-235 mısra civarındadır. Eserde duruma göre bazen çok ağır bir dil kullanılmakla birlikte konuşmaların geçtiği bölümlerde halk diline yakın bir üslup kullanılmıştır. Metin içindeki manzum kısımlar daha çok gazel şekliyle yazılmış olsa da eserde ferd başlığı altında matla ve beyitler, bir müstezat ve mesnevi nazım şekliyle yazılan şiirler de bulunmaktadır. Gazellerden birkaç tanesi tam olup diğerleri natamam gazellerdir. Gazellerde kullanılan redifler "olmuş", "galmadı", "yandırar", "düşdü", "olubdur", "sensiz", "üzmez", "dönüb", "meni", "mene", "artırır", "olmasın", "olmuş", "yetişmez", "olsun", "ne bilirsen", "olmaz", "eyledir könül" şeklindedir. Şairlik yönünden Fuzuli devamcısı olan müellifin bu hikâyedeki gazellerinden birçoğu da Fuzuli'nin gazellerine nazire olarak yazılmıştır.

Konuşma sırasındaki diyaloglarda bir mahallilik ve halk diline yaklaşma görülmektedir. Kitab-ı Askeriye çağdaş hikâye değil, klasik gelenek içinde anlatılan "Asker'in hikâyesi", yani Asker'in başından geçen bir aşk macerasıdır. Müellif bu hikâyede ön planda aşkı vermekle beraber aslında birçok hususa da temas eder. Eserin ana konusu birbirini seven iki gencin başından geçenlerdir. Hikâye gerçek bir olay üzerine bina edilmiş olup realist bir hikâyedir.

2.6.1. Hikâyenin Özeti

Olaylar Bakühanov'un kendisinin de yaşadığı Kuba şehrinde cereyan etmektedir. Kuba'da Erdebilliler mahallesinde mersiyehan olarak görev yapan bir adamın bir kızı ve iki oğlu vardır. Hikâyenin kahramanı demirci oğlu Asker genç bir delikanlı olup bu mersiyehana çıraklık yapmakta ve onun evine gelip gitmektedir. Bu sırada mersiyehanın kızına âşık olur ve kızın da kendisini sevdiğini fark eder. İki genç birbirlerine sevgilerini izhar ederek sık sık görüşmeye başlarlar. Aniden kızın babası vefat edince geriye kızı, karısı, Hüseyin ve Abbas adlı oğulları kalır. Asker, hocası öldükten sonra onun yerine mersiyehan olarak göreve başlar ve hocasının evine nasıl gideceğini ve sevgilisini nasıl göreceğini düşünerek meyus olur. Zaman zaman sevgilisi ile görüşebilse de mahalle halkından gelen tepki üzerine Asker'in bir namahrem olarak bu eve girmesi yasaklanır. Dedi kodu etrafı sarar. Âşıklar bu işin bir çaresini bulmaya çalışırken bazı çocukça çarelere başvururlar. Ama bu da çözüm olmaz. Asker sevgilisine çaresizliğini, ne yapması gerektiğini söyleyince kız inler ve "Ah, babacığım, ne olursun başını kabirden kaldırsan da bu bivefa Erdebillilerin bize yaptıklarını bir görsen." der. Bu sırada kardeşi Hüseyin de gelir ve ablasının neden sıkıntılı olduğunu sorar. Kız cevabında "Ah kardeşim, senin gibi hayırsız evlat ölse de bu günleri görmese." diyerek âşık olduğunu ve mahallelinin tepkisini kardeşine anlatır. Asker sevgilisinin bu durumuna dayanamaz ve "*Babandan kalan mersiyehan kıyafetlerini giyerek öyle bir beddua edeyim ki düşmanlarımızdan biri dahi sağ kalmasın.*" der. Sevgilisi ise bu sözlerin fayda vermeyeceğini, görüşmeleri için tutarlı bir delil bulmalarını söyler. Asker şöyle bir çözüm bulur:

- Ben sana bir miktar para vereyim. Ne zaman gelip o parayı senden istersem sen bir bahane ile geri vermeyi ertele. Böylece birbirimizi görme fırsatı buluruz.

Böylece bir süre daha görüşmüş olurlar. Bu sefer mahalle halkından bazı kimseler "uygunsuz işler yapıyor" diye Asker'i mahalle reisine şikâyet eder. Reis askerlerini göndererek Askeri tutup cezalandırmalarını emreder.

Müellif hikâyede bazen araya girerek "*ıstıraplı Asker'den nakildir ki (Askeri müzdardan nakldir ki*)" şeklinde olanları Asker'in kendisinden duyduğunu bildirir. Buradan da Asker'in reisin huzuruna çıkmasını müellife bizzat anlattığını öğreniyoruz.

Asker bir gün eline bir parça ekmek alır ve üstüne tereyağı sürerek reisin yanına gider ve "Eğer Hakk'ın bu aziz nimetini unutarak beni yakalatmaya kalkarsan bu ekmek senin gözlerine dursun ve kısa zamanda ölesin." diye onu uyarır. Reis onun bu halini görünce "Korkma, rahat ol, kimse seni bundan sonra rahatsız etmeyecektir." der.

Sevgililer bir süre daha rahat görüşseler de sonunda dedi kodular had safhaya varır ve sevgilisi Asker'den ve vatanından ayrılarak başka bir yere sefer eyler. Bir müddet uzaklarda ah u nale ederek ömür geçirir. Bir gün ayrılığa dayanamayarak sevgilisinin kûyini ziyaret etmek ister. Şehre yaklaştığında hasretten beli bükülmüş, gözlerinden kan yaş dökülen Asker sevgilisinin şehre varacağını duyarak elinde asa ile onu karşılamaya çıkar. Sevgilisinin kervanını görünce kendisini onun ayakları altına atar. Birbirine sarılan iki sevgilinin ahı göklere yükselir, sevgilisi Asker'in perişan hal karşısında kahrolarak neden böyle perişan olduğunu sorar. Asker ise sevgilisinden ayrı olmanın kendisini bu hallere düşürdüğünü bildirir. Ben de senin hasretine perişan oldum diyen sevgilisi Asker'e "Artık bir tedbir gör, rahat rahat birbirimizi görelim. Annem de senin babanın vasıflarını duymuş ve ona âşık olmuştur. Eğer dinen uygun olursa sen beni aldıktan sonra baban da annemi alsa ve ehl-i beyit arasına ayrılık düşmese, Abbas'la Hüseyin birbirinden ayrılmasa." der.

Asker bu durumda hayır olduğunu düşünerek devrin ileri gelen fazıllarından biri ile maslahatlaşmaya gider. Bu şahıs da meseleyi aşk pirinin fetvasına havale eder. Bu konuda da her hangi bir ilerleme hâsıl olup olumlu bir cevap gelmez.

Aylı, yıldızlı bir gecede bütün halk uyurken ve dertli âşık Asker ah edip inlerken, göz yaşları dökerken, gah felekten şikayet kılıp gah da sevgilisinin yüzünü hayal ederken birden bitkin düşüp bayılır. Dünyaya bakan zahir gözleri kapanırken basiret gözleri açılır ve rüyalar âleminde merhum hocasının mezardan başkaldırarak mescide geldiğini ve vaaz ederken birden kendisini aradığını görür. Bin bir hürmet ve ihtiramla hocasının huzuruna vardığında hocası ona "E*y gözümün nuru, ben yegâne kızımı sana nikâhladım. Bundan sonra malım ve ailem sana emanettir: amma Abbas'ımı aziz tutacak ve incitmeyeceksin.*" der. Sabah açılır açılmaz Asker bu rüyayı arkadaşlarına anlatır ve Allah'ın lütfuna sığınarak sevgilisine kavuşacağı günü beklemeye başlar.

Hikâye sonunda müellif yine araya girerek "*Ümid etmekteyim ki kısa zamanda bu sevgililer birbirine kavuşur da ben de onları tebrik ederek bu konuda yeni şiirler yazarım.*" diyerek Allah'a hamd ve dualarla eseri bitirir.

2.6.2. Hikâyenin Yorumu

Bu eserin, karşılıklı sevgi, kadınların özgürlüğü, evlenecek insanların birbirini tanıması, evliliklerin sağlam sevgi temelleri üzerine kurulması ve kızların zorla evlendirilmesi gibi konuları içerdiğini iddia eden eleştirmenler Sovyet Dönemi Azerbaycan edebiyatında bu hikâyeyi modern Azerbaycan hikâyesinin öncüsü olarak kabul etmişlerdir. Kanaatimizce Bakühanov'un bu eserdeki amacı bunların hiç biri değildir. Daha çok içerdiği mahalli özelliklerinden ve birçok üslubu, özellikle zayıf olmakla birlikte komedi ve tiyatro unsurlarını bir arada kullanmaya çaba göstermesinden dolayı bu eser klasik nesirden farklı bir kefeye oturtulabilir.

Bu hususu Efendiyev de vurgulayarak "Bakıhanov Azerbaycan bedii nesrine novator yazıcı kimi dâhil olmuşdur. Onun novatorluğu -forma novatorluğu deyil, mövzu, ideya mezmun novatorluğudur." (Efendiyev, 1963;87) şeklinde ifade etmekle önemli bir tespitte bulunur.

Efendiyev'in sosyalist realizmi çerçevesinden çıkamadığı husus ise "*…bu eserile yazıcı müselman Şerginin çürük enenelerine, gebih adetlerine, islam dinin çürük ganunlarına garşı çıhmışdır.*

Edib, şerg âlemine hökm süren gadın alveri, kor korane izidvac, icbari evlenme gaydaları eleyhine keskin tengid ateşi açarag azad sevgi, azad intihab, garşılıglı mehebbet ideyası ireli sürmüşdür." (Efendiyev, 1963;87) şeklindeki sübjektif yorumlarıdır. Zira sıralanan bu hususların birçoğu bu eserde kastedilen hususlar değildir. Müellifin Asker'i ve sevgilisini savunma çabasının sebebi aşka değer vermesi ve mutasavvıfane bir şekilde aşkı yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Askerin sevgilisinin annesinin Asker'in babasına âşık olması ve kendileri evlendikten sonra annesi ile Asker'in babasının da evlendirilmesi ve bütün eşyalara, mal mülke Asker'in sahip olması gibi garip ve komik teklifi, yine Asker'in sevgilisinin kardeşi Hüseyin'e "hayırsız evlat veya hayırsız kardeş" şeklindeki hitabı mahalli hususları içermekle birlikte aynı zamanda bir tiyatro havasını da sezinletmekte olup dönemindeki gelenek ve göreneklerle ilgili ipuçları vermektedir.

Konu ile ilgili Karayev'in tespitleri de bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir: "*…Kutsi'nin Kitab- Esgeriye'si edebi eser olarak bu zamana kadar idealize olunmuş, ideyası ve mövzusu süni şekilde yaxşılaşdırılmış ve "aktuallaşdırılmış", onda İslam ehkamlarına ve ve "köhne dünyaya" garşı etirazı, "feodal-patriarxal mühite üsyanı", "avropaperestlik", hetta az gala açıg aşkar bir "azad sevgi" ve "gadın emansipasiyası" problemi tapmağa çalışmışlar. Eslinde ise ise ne mezmun ne de forma baxımından bu eser hele milli nesrin inkişafında tamam yeni merheleni başlatmır. …Povesti orta esrlerin facie ile tamamlanan normativ eşg maceralarından ele bu cehet, bir de nisbeten daha sade, demokratik dil ayırır.*"(Karayev: 2002: 196)

Eserin kahramanları klasik mesnevilerdekinden farklı olarak ne sultan, ne padişah ne de hakan çocukları değil, halk arasından çıkmış demirci oğlu Asker ile mersiyehanın kızıdır. Modern hikâye olarak gösterilen bu eserde dikkati çeken bir husus da klasik şiirde beşeri özellikleri ile karşımıza çıkmayan sevgili tipinin bu hikâyede yer almış olmasıdır. Bu hikâyede, Asker'in aşkından deliye döndüğü sevgilisinin ismi geçmez. Onu mersiyehanın kızı olarak tanırız. Hikâyedeki yan karakterlerden biri olan kardeşlerden birinin ismi Hüseyin, diğeri ise Abbas'tır. Maşukanın Asker'in babası ile evlendirmek istediği annesinin adı da eserde geçmez. Bunlar Bakühanov'un geleneksel yanının ağır basmasından ve özellikle kadın isimlerini eserde zikretmek istememesinden kaynaklanabilir. Oysaki klasik mesnevilerde kahramanların hepsinin bilinen isimleri olur. Eserde adı geçen şahıs sayısı azdır ve bunların da tamamı erkeklerdir. Eserdeki tipler aşağıdakilerdir:

Asker-esas kahraman
Sevgilisi- esas kahraman, ismi geçmez
Mersiyehan- ismi geçmez
Mersiyehanın oğlu Hüseyin
Mersiyehanın diğer oğlu Abbas
Askerin Babası- ismi geçmez
Mersiyehanın karısı-ismi geçmez
Reis- ismi geçmez
Müvekkiller-isim geçmez
Askerin arkadaşları-isim geçmez
Askerin şeri meseleleri sorduğu fazıl şahıs-ismi geçmez.

Şekil açısından olmakla birlikte içerik açısından da eserdeki bazı hususlar Leyla vü Mecnun mesnevisini andırmaktadır. Özellikle Kitab-ı Askeriye'de ismi verilmeyen reis ile Leyla vü Mecnun'un kavuşmasına yardım eden Nevfel arasında bariz olmamakla birlikte bir benzerlik kurulmaya çalışıldığı görülür.

Ayrıca Asker'in sevgilisinin deve üstünde şehre dönmesi de klasik şiirde yaygın olan mahmil-i Leyla veya naka-i mahmil-i Leyla mazmununu çağrıştırmaktadır. Yine demirci oğlu Asker ile demirci Gave olayına da telmihte bulunulmuştur.

Hikâyede, konu bakımından değil, şekil bakımından klasik mesnevilerin etkisi his solunur. Özellikle hikâye, Fuzuli'nin Leyla vü Mecnun hikâyesinin yapısıyla benzerlik gösterir. Hikâyenin dili ağırdır. Araya serpiştirilen şiirlerde zaman zaman sade bir dille karşılaşsak da

genel itibariyle bu şiirler de gazel tarzında yazılmıştır. Fuzuli'nin gazellerini andıran bu şiirler çok başarıyla yazılmış ve eserin ruhunu yakalayabilmiştir. Kahramanların konuştuğu yerlerde dil biraz daha sadeleşmeye başlar. Hikâye, 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatındaki bilinen ilk hikâye olması bakımından çok önemlidir. Bu sebeple şekil olarak tamamen klasik hikâyeciliğe yakındır. Yalnız hikâyede dile getirilen konular güncel ve önemli olduğu için sonradan Azerbaycan edebiyatında yazılacak olan hikâyelere kaynaklık etme durumu ortaya çıkmıştır.

Eserin girişi de konusu ile tezat teşkil etmektedir. Genellikle aşk hikâyelerinde dünyanın geçiciliği, ömrü faydalı işlere sarf etme gibi nasihatlere fazla yer verilmez. Müellif esere küçük bir girişle başlar ve bu dünyanın dert ve kederlerine karşı insanları dayanıklı olmaya, insana verilen beş günlük ömrü ganimet bilerek faydalı işlerde harcamaya çağırır. Diğer eserlerinde olduğu gibi burada da şairin lirik yanından çok didaktik yönü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca aşka önem vermesi, aşk duygusunu tatmayanların cahil kalmasını vurgulaması da şairin tasavvufa olan meylini göstermektedir.

2.6.3. Kitab-ı Askeriye'nin Metni[3]

"Amma ba'd pâ-beste-i selâsil-i mihnet ve giriftâr-i zindân-i muhabbet.
Ferd

Beste-yi dâm-i elem pâ-mâl-i enduh-ı melâl
Bülbül-i gülzâr-ı mihnet Qüdsi-yi-şûrîde-hâl

Bu resm-i dil-aviz ile fırka-i ulü'l-elbâbe beyân-ı mâ-fi'l-bâl etmiş ve elvâh-i-zemâiri erbâb-ı besâire bu şive-yi zevk-engiz ile kalem-i i'lâm yürütmüş ki çün mazmun-ı hikmet meşhuni'l-ervâhı cünûd-i mecennede taarif-i minha etmeden ve *"Mâ tekerrümihâ"* ihtilaf-ı dalâlet ile hilat-ı hilkat-ı işbâh giymeden rekabe-yi zincir-i muhabbet çekmişler ve riyâz-ı vücud-ı beşeriyyede ve *"hamdihi'l insan ü fekane zulmen cehûlen"* misdakınca nihâl-i mihnet ekmişler. Lâbüdd âlem-i sûretde iktizâ-yı tabiat-ı beşerî oldur ki her kimse gerek bir nev'i manzur ile cilâ-bahş-ı dîde-i dil olup evkât-ı şerîfi zâyi ve bî-hûde geçirmesin ve bezm-i havâdisde câm-ı gafletden ta'b-ı tâlib-i huş-yâre bâde-i cehl içirmesin.[4]

Her dilde ki, yoh nişâne-i aşk
Ârâyiş-i gam fesâne-i aşk
Elbetde değil kemâle kâbil
Evkâtı geçer velî ne hâsil
Bî-behre kalır bu müddeadan
Tahsîl-i-lezâiz-i sefâdan
Ey dil, tuta gör hayâl zevkin
Tâ derk edesen visal zevkin
Aşk ile cihanda bî-niyâz ol
Amma revişinle pâk-bâz ol
Ol vechile ki kılıbdır Asker
Meyl-i heves-i likâ-i dilber
Dehr etse eger cefâ irâde
Sindan kimi sahtdır vefâde
Ver başına çalsa dest-i mâtem
Çâküc gibi çerh çekmez ol gam

---

[3] Metin değişik kaynaklardaki Kitab-ı Askeriye hikâyesinden de faydalanılmak suretiyle daha çok Memmedağa Sultanov tarafından hazırlanmış olan Abasquluağa Bakıxanov Qüdsi, Seçilmiş Eserleri adlı kitabın 121-132.sayfaları arasında bulunan Kitab-i Esgeriyye adlı hikâye metninden hareketle oluşturulmuş ve tarafımızdan üslubuna dokunulmamak kaydıyla Türkiye Türkçesine uyarlanmıştır.

[4] Bu kısım Köçerli'nin Azerbaycan Edebiyyatı adlı eserinde bu şekildedir:
"Bu resm-i dil-âviz ile fırka-i ulü'l-elbâba beyan-ı-ma-fi'l-bâl etmiş kim, riyâz-ı vücûd-ı beşeriyede kısım kısım mihnet ve endûh nihali yed-i kudret ile ekilibdir ve insanın sînesi beş gün mesrur olsa da, on gün gam u gussa ile mâl-a-mâl olur. Bain-heme labüdden âlemi-sûretde iktizâ-yı tabiat-ı beşerî oldur ki her kimse gerekdir bir nev'i manzur ile cilâ-bahş-ı dîde-i dil olub, evkat-ı şerîfi zâyi ve ömr-i azizini bî-hûde geçirmesin ve bezm-i havâdisde câm-ı gafletden ta'b-ı tâlib-i huşyâre bâde-i cehl içirmesin." Köçerli, 1978, I. C.s. 294.

Âh ile olur dehan yolu bend,
Lebrîz-i şerâre kûre mânend

Mezkûr olan aşık-ı sadık-ı suhte-cân ve muztar olan derd-mend-i müstemend-i hâl-i perîşânın telhîs-i beyân-ı hâli ve izhâr-ı süluk-ı mihnet-i melâli oldur ki Kuba şehrinde Âhengerzâde Asker adlı bir civân-ı nevres ü şîrîn-şemâil-i dil-firîb olup ki hüsn ü beyân-ı makâlde ve sebâhet-i suretde camalda adimü'l-misâl idi.

Bir çeşm-i siyah u âfet-i dil
Bir kâmeti serv çehre gülnâr
Bir kec külâhî ki zülfü kâkil
Boynuna salıb misâl-i zünnâr
Her lahza kıya bakanda çeşmi
Asâr-ı kıyâmet eyler izhâr
Bülbül gibi savt u lahnı dil-keş
Hoş lehce, senemler içre ser-dâr
O gönçe dehende cem olubdur
Tesîr-i sedâ vü hüsn-i ruhsâr
Zülme hatı ʻitiraf-nâme
Güftârı fünûn-ı mihre inkâr

Elkıssa ol civân-ı sûhte-cân hemîşe rües-i-menâbirde ve mecma-ı ekâbirde vü esâğirde mersiye-hân, belki kendisinin evâkıb-ı ʻumurın yâd edip hem-karin-i nâle vü efgân olurdu. Ve bu fende üstâd olan bir yegâne-i rûzigârdan ki, nevha-hanlar ser-hayli idi. Kesb-i taʻallüm ederdi ve gâh gâh harem-sera-yı iclâline mahremiyet yolu ile giderdi. İttifâken ol şahsın sadef-i ismetde bir gevher-i şah-vârı ve gülşen-i iffetde bir lâle-i nev-hîz gül ʻizârı var idi ki zülf-i girih-gîri ser-geşte âşıklar mürg-i rûhın sayd etmek içün turra-i dâm tek ham-der-ham hâl-i can-sitânı ol dâm içre dâne idi. Ve çeşm-i kâfir-nigâh-ı siyahı hançer-i müjgân elde dutub şive-i hûn-rîzlikde mutarassıd-ı bahâne idi.

Bir dilâram-ı cihân sîret-i hûr
Âfitâb-ı felek-i hüsn ü sürûr
Dilber-i mehveş-i şîrîn-harekât
Büt-i sîmîn beden ü hûr-sıfât
Kaddi bir serv-i revân mâye-yi nâz
Beh ne kâmet ne kıyâmet ne füzûn
İstikâmetde elif tek mevzûn
Belki ser-rişte-i erbâb-ı nicât
Beh ne zülf ü ne sevâd-ı gîsû
Sünbül-i pür-şiken ü anber-bû
Merhâbâ ebru-yı ham şekl-i hilâl
Zîbâ bahş-ı şafak-ı ârız-ı âl
Beh ne kaş ser-hat-ı mahbûbe-i nâz
Lâ-cerem kûşe-yi mihrâb-ı niyâz
Beh ne göz! Belki gazâl-i vahşi
Nigeh-i şûhî-misâl-i vahşi
Müjeler her biri bir hançer-i tîz
Katl-i uşşak içün olmuş hûn-rîz
Dutub ol kadr cemâl-i zîver
Ki deyil havsala-i hüsn-i beşer

Elkıssa ol iki âteş-pâre bir bire yetmek ile âteş-i muhabbet nâire-efruz olub hırmen-i dil ü dini yandırdı.

Ol iki esîr-i zâr u mahcûr
Bir câmdan oldu mest ü mahmûr
Aşk ile tutub kemâl peyvend
Zincîr-i belâda oldular bend
Serrişte-i akla tâb düşdü
Cân ü dile ıztırâb düşdü.

Gün günden âsâr-ı ülfet ü cezâbât-ı muhabbet ziyâde olup resm-i iştiyâk bir makama yetdi ki zevk ü âlemde gûya iki cisimde bir ruh oldu. Bu esnada müellif-i mevsûf âlem-i havâdisden kat'-ı revabıt-ı alayık edib hem-âğuş-ı erayîs-i hûra ve neş'e-yâb-ı sâğer-i şerâben tehura oldu *(Rahmetullahi aleyh)* ve ehl-i beyt-i nâ-şinasın, hususen Hüseyn ü Abbas'ın ve muhallefatdan emmâme, pustîn ve ebasın, cübbe, şâne, misvak ve ridâsın, külece, şâl-i kemer-bend ü kabâsın ol civâne vâgüzar edib yerinde canişin etdi. Ol dahi kemâl-i iftihâr u nişat ü nihâyet sürûr ü inbisât ile mâhreme-i hârîm-i visâl olub zevk ile rûzigârın geçirirdi.

Hoşa ol aşık-ı dil-hûna kim zevk u sürûr ile
Nigâr-i gül-'izârı lutf yüzünden mihribân olmuş
Deyib maşukı kim terk eyleyim, cevr ü cefâ resmin
Edib bir dem terahhum kim yazıkdır bağrı kan olmuş

Tâ ki mürûr-ı zaman ile fırka-i ayb-cû ve tâife-i ta'ne-cû yâni ağyâr-ı dil-âzâr ü sitem-şiâr bu hâle vâkıf olub zebân-ı taarruz açdılar. Çün nev-gül-i çemen-i âhenger âşık-ı dil-hûn Asker-i muztar gördü ki sûreti-halden halayık muttalî olup mecâl-i visâl imkanı muhâl oldu ve min bâ'd bâhanesiz ol yere gitmek mutaazzırdır, dem-be-dem âh ü nâleler çekib deyirdi:

Âh kim devr-i felekde ihtiyârım kalmadı
Âlem-i dûn-perver içre 'itibârım kalmadı
Rûzigârım hoş geçerdi devlet-i dildâr ile
Ayrılık hengâmıdır ol rûzigârım kalmadı

Bir gün ağyârdan mahfi özünü ol şûh-i gülgûn-'izâre yetirib dedi:

-Ey yâr-i mihriban! Ey ârâm-ı dil ü can! Vey nazik-beden, gül-pirehen! Ey şeker-leb, şirin-sühan! Rûzigâr-ı şu'bede-bâz ve zamâne-i hîle-sâz fitneler âğâz edib, devlet-i visâle mihnet-i firâk yetirmek ister. Ne çare edim?

Devran-i felek nedir ki bilmen
Bî-vech bizimle oldu düşmen
Tefrîk içün âh kim dem-â-dem
Temhid qılır vesâili-gam

Ol şekker-leb şîrîn-zeban bu sözleri eşidib, çâk-i girîbân edib, yüzünü atasının kabrine tutub, şiven ilen seslendi:

-Ya ekellü'l-halevât! Ey atacan! Bir baş kabirden götür! Biz perişân-rûzigar, tîre-bahtlara nazar kıl! Bî-vefa Erdebilliler elinde nice zâr u sergerdân kalmışız!

Dil-hûn garibiz bize bir yâr tapılmaz
Gam-hâr tapılmaz
Bir hem-dem ü hem-raz ü hevâ-dâr tapılmaz
Ensâr tapılmaz
Düşmenler eder ta'ne, dutar resm-i cefâsın
Bu derd-i nihânî
Yoxdur bize bir rahm kılan sâhib-i nâmus
Sad âh, sad efsûs
Bu şehride bir mümin-i-dindâr tapılmaz
Ger var tapılmaz
Dil kane dönüb ta'ne-yi ağyâr gamından
Halkın siteminden
Şerh-i gam içün fırsat-ı izhâr tapılmaz
Dîdâr tapılmaz

Âh, bunları bu hâl ile görüb ve dest-i musîbet başa vurub kim geldi?

Beyt

Hüseyn! Hansı Hüseyn! Dûd-mânın şerefi
Desem dürüstünü ehl-i zamanın nâ-halefi

Dedi:

-Bacıcan! Ne emr-i hadis bu endûhe bais olubdur?

Dedi:

-Âh kardeş kaş senin gibi nâ-halef öle idi bu günleri görmeye idi.

Ne tâb edim bele bî-dâde yâ ehu'l-idbâr

Alub kararımı devr-i sipihr-i kec-reftâr
Nevâ-yi-aşk ile ney tek dolub kuru cismim
Zaman zaman çekerem bes ki âh-i âteş-bâr

Garez, onlar ağlayıb nâle edirdiler. Asker-i bî-çâre gelib kollarını maşukasının boynuna salıb ve yüzünden öpüb dedi:

-Ey ârâm-ı cânım, fikr eyle ki atandan qalan emmameni başıma koyub, abâsın çiynime salıb ve kabasın qucağıma alıb bir nifrîn elerem ki düşmenlerimizden biri de yer yüzünde kalmaz.

Çün eşq odu eger dutuşa cânı yandırar
Bir şuledir ki cümle-yi dünyânı yandırar
Mazlum aşiqin eger âhi bülend ola
Yeddinci göyde harman-ı Keyvânı yandırar

Hülasa, ol mazluma dedi:

-Ey âşık-ı mihribânım! Bu sözler fayda vermez. Bir fikir ele ki sen bu yere gelmek üçün elinde bahane olsun ve halk bed-güman etmesin.

Dedi:

-Ey yâr-ı mihribânım! On şahi pul sene verim, amma meni redd etme, her vakit gelib ol meblağı mütâlibe eylesem bir behâne ile tehir et. Belke bu vesile ile bir birimizi görmek müyesser ola.

Cümlesi bu re'y-i dürüstü kabul edib bir müddet dahi evkat geçirdiler.

Âşıkda gerek fünûn-ı hîle
Tâ eyleye vasl üçün vesîle

Nâ-gah bir gammaz suhen-çin bu suret-i mâcerayı ala macera varıb ol mahalle reisine malum etdi. Ol reis dahi müvekkiller tayin etdi ki her yerde ol aşık-ı dil-hûnı görseler tutub şikenceyi-siyasete yetirsinler. Asker-i muztardan nakildir ki:

-Çün râh-i çâre her tarafdan mesdûd oldu ve reis ile saziş etmekden başka çare görmedim ve dedim:

Zülmü gör kim ayrılıkdan câne yetdim âkıbet
Çâresiz kaldım varıb ağyâre könlüm bağladım

Âhirü'l-emr bir gün elime bir pâre nân alıb üstünde rûğen-i kere taşra çıxdım. Reis-i mezkûr mene düçâr oldukda teârif ile ona verib dedim:

-Eger hakk-ı nimeti ferâmuş edib, mene taarruz kılsan bu nân gözlerini tutsun ve semûm-ı küfran-ı nimet gülşen-i ömrünü hazân etsin:

Men-i hezîne gel Allah rızası cevr eleme
Ki âşık âhı tutar zâlimin giribânın

Dedi:

-Ey âşık-ı miskîn! Bundan sonra fârikü'l-bâl olub bezm-visâle mahrem ol, kimsede cüret ü taarruz sana yokdur:

Çekme gam ey âşık-ı dil-haste men yârem sene
Özgeler cövr eyledikde men hevâdârem sene

Elkıssa bu tâdaddan dahi fâriğ olub meşgul-i işret ü nedim-i mahfil-i-meserret iken:

Ol hasta-ciger belâye düşdü
Bir gussalı mâcerâye düşdü

Gerdiş-i dövrân-ı kec-reftâr ve îza-yı fırka-yı eş'âr, ta'ne-yi dil-şiken-i ağyâr ve sedemât-ı hevâdis-i rûzgârdan âşık-ı suhte-cân ile mâşuka-yı mihribân arasında müfarikat vâki olub biri avâre-yi diyar, biri vatanda garib bî-gam küsâr oldu.

Nece tab etsin dil-i şûride canândan cüda
Bi-ser ü-sâmân kalır her mülk sultandan cüda
Âşık-ı bî-çârenin cisminde cân cânân idi
Nece şiven kılmasın kim cism olur cândan cüdâ

Hülasa envâ-ı nâle vü şiven ile bir birinden veda edib mâşuka sefer kıldı. Ve âşık-ı mahcûr dîde-yi hun-bâr ile bî-kes kaldı. Güya mükerrer bu şiri okuyub ağlardı:

Sensiz dil-i haste zâr olubdur
Bî-mûnis ü gam-küsâr olubdur

Hûnâbe tutubdu reng-i zerdim
Bu gülşen üçün bahar olubdur
Hûnin cigerim be san-i lâle
Efsürde vü dağidâr olubdur
Hicrân sitemi alıb karârım
Gün nuru gözüme târ olubdur
Hicrinde düşüb belâye Asker
Sergeşte-yi rûzigâr olubdur

Ol mazlume-yi gam-nak dahi gündüzler seylab-i eşk-i bî-karârın delil-i rah geceler şem'i-şebistânın şu'le-yi âh ederdi. Kâfile-yi eşk ü âh ile hem-sefer dil pür-ateş ü dîde-ter her menzile kim vürud eder bu nev ile âğâz-ı sürûd ederdi:

Ey mâye-yi ayş ü kâm sensiz
Hûnin cigerim müdâm sensiz
Her dem mene kasid-i firakın
Gamdan getirir peyâm sensiz
Ayb itme sözüm müşevveş olsa
Yok ta'bda bir nizâm sensiz
Seyr-i çemen ü kemâl-i işret
Endûhum olur tamam sensiz
Dünyada husul-ı şâdumâni
Olmaz mı mene harâm sensiz
Men bî-kese künc-i mihnet olmuş
Hicran gecesi makam sensiz

Zaman zaman yâd-i eyyâm-ı visal etmek ile gül ü sîrabını giriban-çak ederdi ve lahza lahza temennâ-yı zevk-ı mülakat eylemekden lâle-sıfat dağ-ı hasret sîne-yi sûzâne çekerdi ve bu şiri okurdu:

Bülbül nice gül-zar eteğinden elin üzmez
Şiven dil-i bî-mâr eteğinden elin üzmez
Kanile boyar safha-yı ruhsârımı gül gül
Dil dide-yi hun-bâr eteğinden elin üzmez
Dil derd ü belâ çekmek ile gamdan usanmaz
Ol şuh-i cefâ-kâr eteğinden elin üzmez
Göz perdesi hûn-âb ile rengîndir amma
Nezzâre-yi dîdâr eteğinden elin üzmez
Aksâm-ı belâ vü gam-ı enva-ı musibet
Uşşak-ı ciğer-hâr eteğinden elin üzmez[5]

Bi'l-merre dâmen-i şekîb dest-i iktidarından gedib tâb-ı firak etmedi ve ârizu-yı devlet-i dîdâr kılıb bir müddet sonra yene müracaat edib mücâvir-i kûy-ı cânân olmak istedi. Kurb-ı şehre yetdikde aşık-ı mehcûr kim âh-ı can-sûz çekmekden gül-berg-i 'izarı evrak-ı hazân tek sararmışdı ve bâr-ı musibet hamlinden kamet-i mevzunu ham olmuşdu:

Tarâvet-i gül-i ruhsâresi hazâne dönüb
Kadi hamidelenib kâmeti kemâne dönüb
Sirişk-i dîde revân seyl-i kuhsarân tek
Ciger şerâre tutub gamde bağlı kane dönüb

---

[5] Başka bir nüshada bu şiir böyledir:
Kâkülün sevdâsı gün gün bî-karar eyler meni
Arizu-yı arızın bî-ihtiyâr eyler meni
Muttasıl âhu şikar-ı merdüm olmuş turfe kim
Tir-i müjgân ile bir âhu şikar eyler meni
Mahfil-i aşk içre yâd-ı çeşm-i mahmurun senin
Cüra nuş-ı câm-ı zevkı nâ-güvâr eyler meni
Bakühanov, Abbaskulu Ağa Kutsi(1984). *Kitabi-Esgeriyye*: seçilmis eserleri içinde, s.127.

Mâşuka-i dil-ârânın haber-i vürûdın istima‘ etdikde bester-i marizden durub eline bir âsâ alıb hâlet-i za‘fda kemal-i kuvvet ile şeherden taşra çıkdı, güya bu sözleri deyirdi:

Söyle ey hemdem kerem kıl hâl-i yârımdan mene
Hak rızası bir haber ver gül-‘izarımdan mene
Rûşen eyle reh-güzarım gel ey âh-ı âteşin
Târ olubdur rûz-ı rûşen intizârımdan mene

Nâgah gördü kim kârivan-ı Leyli mahbublar ser-hayli yetişdi. Nâgah şevkile yügürüb özin onun ayağına salıb bu növ eda-yı şükr etdi:

Li’llahü’l-hamd ki çerh etdi müyesser kâmım
Cövr-i bî-dâd ile hicr almış idi ârâmım

Pes ol kim müstemend-i ciğer-hûn birbirini kucaklayıb sedâ-yı tahniyat ü âvâz-ı mübârek-bâd zemîn ü zamandan bülend oldu mâşuka nazar-ı hasret ile bakıb dedi:

-Ey âşık-ı dil-hun-ı muztar, ey nev-gül-i çemen-i-ahenger! Bu ne hâlet-i mükedderdir kim müşahide kılıram? Âyâ, gerdiş-i dövran ü iza-yı ebna-yı zaman sene ne zulümler etmiş ki sûret-i hâlin bu makame yetmiş?

Asker-i bî-çare bu sözleri istima‘ edib seylâb-i eşk-i çeşm-sâri çeşminden câri edib dedi:

-Ey yâr-ı dil-nüvâz, ey şûh-ı işve-bâz
Ey rûşene-yi dü çeşm-i hun-bâr
Ârâm-ı dil-i hezin-i bî-mâr
Kâm u dil ü ârizu-yı dîde
Âsâyiş-i cân-ı mihnet-âsâr

Kim mene izâ-yı hâl etmeye kadir olur? Sûret-i ahvâlime taarruz kılır kim bu nev dil-haste vü rencûr etsin? Veya gerdiş-i devrândan âlem-i hâvadisat-ı zamandan ne bâkim var ki encâm-ı kârım bu makama yetsin?

Menem nev-gül-i bağ-i âhengeri
Menem vâlideynin aziz Askeri
Menem kim atam çâkücünden sedâ
Alır günbed-i çerh-i neylûferi
Onun kuresinden bülend olsa ger
Felekde şerer yandırar ahteri
Verir halkı sur-ı Srafiltek
Fenâye onun dâmenin demleri
Eger Gâve tek ru‘yet-i rezm aça
İtaat kılar âlemin ekseri
Onun sümterâşi zi-bes tîzdir
Edib münfail tigi vü hançeri
Eger görse Rüstem onun zerbini
Şücaetde eyler vücudun berî

Amma senin dâğ-ı firakından bu nev perişan olmuşam. Bu hevâ-yı gül-i ruhsarından gonçe-yi nev-hîz tek bağrı-kan olmuşam.

Senin firakın alıbdır karâr u tâkatim
Semûm-ı kahr ile berg-i gülüm hazân olmuş
Edende yâd o gün ârızın anâdil tek
Hemişe vird-i lebim nâle vü figân olmuş

Mâşukası dedi:

-Ey cân-i şirin! Men dahi senden ayrı çekdiyim belâları şerh etsem, bâis-i itâle-yi makâl olur ki adem-i izhâr münasibdir. Hala bir tedbir et kim sebeb-i müvâsilet olsun.

Bir yan felek cefâsı menimçün gam artırır
Bir yan zamane gerdişi min mâtem artırır
Bir yan hesud ta‘nesi bağrımı kan edir
Bir yan garib cövrü belâ her dem artırır
Aşkın belâsı sîne-yi pür-hûne âh kim
Her lâhzâ bir cerâhet-i bî-merhem artırır
Bunlar kamusu sehldi âsân tedâriki

Hicran dil-i hazîne gam-ı âlem artırır
Bir çâre fikrin eyle mecâl-i visal içün
Hicrân-ı dövr dâiye-i a'zam artırır

Ve atan evsâfını beyân etdiğinden mâder-i mihribanım dahi ona taaşşuk yetirmiş. Ne ola eger varub tecessüs-i ehkâm-ı şeriat edesen, eger caiz ü mübah olsa, meni sen aldıkdan sonra valideyn-i nam-darımı da ki vâlid-i büzürgvârın tezvîci ile şâd kılasan ki ehl-i beyt arasında tefrika düşmesin. Ve Abbas, Hüseyin birbirinden ayrılmasın ve mecmu muhallefat-ı metrukâta malik olub vâlid-i âli-mikdârım makamında nâmü'l-bedel olasan.

Bir daha kısmet bize endûh-ı hicrân olmasın
Hatır-ı cemiyyetim gamdan perişân olmasın
Tâ ki taht-ı gül-bin üzre gül koyar başına tâc
Könlümün şehrine senden özge sultân olmasın

Pes Asker-i bî-çâre dahi bu maslahatdan mülahaza-yı ümidi hayr edib bir fâzıl-ı ferzâne ve yegâne-yi devr-i zamane huzuruna varıb keşf-i meal tarikiyle istifsar kıldı ki:

-Bir kimse eger bir sabiyyeni habâle-yi nikâha getirse, nâgah vâlid-i menkûhe vâlidesinden temettu-ı tezvîc almak câiz midir?

Çün mezheb-i aşkda bu sûret makam-i eşkâl idi, ol fâzıl meseleni fetvâ-yı pir-i aşka muhavvel kıldı. Henüz kaşane-yi ukde-yi matlab ta'vikde kalmışdı. Bir gece kim arus-ı cihan-ârâ mihr-i envâr-ı zulmet-i şâmdan zülf-i mişkîn ruhsârına döküb hacle-yi rub'da ârâm buldu ve mâh-ı şeb-efrûz meclis-i sûr müretteb edib ki şeb-i târı gayret-i rûz ve sûret-i Leyli tek zînet-endûz kılıb dirhem ü dinâr sevâbit ü seyyâr-ı eflâkden tabakalar doldurub nisâr üçün âmâde kıldı.

Mihr oldu büsat-ı çerhden dûr
Mâh aldı eline şem'-i kâfur
Bir turfe şeb ü hûceste fercâm
Onun gibi görmemişdi eyyâm
Novruz gününden ol füzûn kadr
İzzetle misâl-i Leyletü'l Kadr

Cümle halâyık hâb-ı râhetde olub Asker-i muztar ser-i tahayyür bâlini enduhe koyub, gah ağyâr-ı dil-âzâr cevrini yâd edib nâle vü efgân çekerdi, gah mihnet-i firak-ı gül-'izârdan seylâb-ı eşk safha-yı ruhsara tökerdi ve deyerdi:

Gam cânıma kasd eyler elim yâre yetişmez
Matluba nedendir dil-i bî-çâre yetişmez
Hicran çekerem hâl-i perişan günü kare
Ümmid elim ol turra-yı tarrâre yetişmez
Başlar dil-i şûride figân yârdan ayrı
Bir bülbüle mânend ki gül-zâre yetişmez
Ârâmımı bir dilber-i şirin-dehen almış
Kim tûti dili ondaki güftâre yetişmez
Herçend ki var gonçede yüz nev nezâket
Bî-hûdedir ol la'l-i güvher-bâre yetişmez
Gûya tutalım, hüsnde meşhûr-i cihândır
Ruhsâr-ı gül amma gül-i ruhsâre yetişmez
Yansın bu nece tâli varundu ki Asker
Ömrün tükedir hicrde dil-dâre yetişmez

Ve geh felek-i kec-reftârdan şikâyetler edib bu sürûd ile müterennüm olurdu:

Göreyim devr ü felek men kimi nâ-şâd olsun
Koymadı ehl-i vefâ gussadan âzâd olsun
Dağılıb bir bire deysin bu revâk-ı nîlî
Könlümün şehri kimi kubbesi berbâd olsun

Ve gah mahbûbe-yi dil-ârâm-ı cân-sitânının şâhid-i hayâlini muhatab kılıb söylerdi:

Yok sende gam-ı aşkdan ey dust nişâne

Men gam-zedenin sûret-i hâlin ne bilirsen
Sen bester-i râhetde tutub tekye-geh-i hâb
Âşıkların endûh-ı melâlın ne bilirsen

Hülasa ol kadar nâle vü şiven kıldı ki bî-hûş olub dîde-yi zâhir-bîni bağlanıb çeşm-i basiret açdı. Âlem-i rü'yâda gördü ki mağfur-ı merhûm, muallim-i malûm kabrinden kıyâm edib mescide geldi. Minber üzre çıkıb mevizeler kılarken dedi:

-Hardadır menim cânişinim?

Pes, Asker-i hûnin-ciger lebbeyk-gûyan ihrâm-ı ihlas bağlayıb teshil-i sefâya sa'y edib kendisin Ka'be-yi maksuda kurban vermek üçün makamından durub huzuruna gitdikde dedi:

-Ey nûr-i dîde! Duhter-i nîk-ahterimi sene tezvic etdim. Bundan sonra menim malım ve eyalım sene mahsusdur. Amma gerekdir ki menim Abbas'ımı aziz tutasan, nevazişler edesen:

Yetim olan kese elbette gam-küsâr olmaz
Zelîl-i âlem olur izz ü etibâr olmaz
Belâlar içre kalır der-be-der demi geçmez
Ki bağrı kane dönüb dîde-eşk-bâr olmaz

Ale's-sabah kim talia-yı subh-ı sadık bu mazmun-ı zevk-efzâya müvafık kerâne-yi ufukdan zâhir olub giriftar-ı zulmet-i âlem olanlara rûz-ı rûşenden beşâretler verdi. Asker-i muztar bu rüya-yı sâdıkdan ahbâba hikâyet kıldı ve müsaidât-ı eltâf-ı zü'l-celâla tâlib olub mutarassıd-ı te'vil oldu ve bu rubaini vird-i zebân etdi:

Gerçi âh ü nâleyi bî-ihtiyâr eyler gönül
Zikr-i evsâfile def'-i intizâr eyler gönül
Hicr eyyamında bes kim gussa tûl-encâm olur
Saatin ay her günün bir yıl şümâr eyler gönül

Ümidvaram ki inşallah u Teâla ankarib peyvend-i müvâsilet aralarında vâki olub edâ-yı tehniyet kılıb mübârek-bâd edim ve ol mazmuna nüsha-yı cedîd inşâ kılım:

İlâhî bu duamı müstecâb et
Husûl-ı matlab-ı feyz intisâb et
Elhamdü li-vâhibü'l atiyye
Ve'ş-şükür li'l-hâliki'l-beriyye
Kim hâme-yi müşk-bârım etmiş
İzhâr merâtib-i aliyye
Bir turfe kitâb ki edib müretteb
Erbâb üçün etmişem hediyye
Tevfiq-i saadet ile olmuş
İtmam "Kitâb-ı Askeriyye"
Şâyed ki vesile-yi necâtım
Olsun bu umur-ı-mâneviye

Sonuç

Abbaskulu Ağa Bakühanov, Azerbaycan edebiyatı ve medeniyeti tarihinde edebî ve ilmî kişiliği ile dikkat çeken önemli şahsiyetlerdendir. Geçiş döneminde yaşamasına ve Rus ordusunda albaylığa kadar yükselmesine rağmen Türk-İslam kimliğini koruyabilen bu âlim, kendi çizgisini asla kaybetmeden bulunduğu önemli görevler sırasında daima mensubu olduğu topluma faydalı olmaya çalışmış, bir taraftan klasik Şark edebiyatını, kültür ve medeniyetini yaşatmaya çalışırken bir taraftan da çağın gereklerine uyarak eğitimci realistler gibi Avrupai bilimi, kültür ve edebiyatı da mensubu olduğu kültür ve edebiyatla harmanlamaya çalışmıştır. Bakühanov'un 19. yy. Azerbaycan bilimine ve edebiyatına kazandırdığı önemli eserlerinde, ilmi, edebi, askeri ve ferdi faaliyetlerinde de bu amacı bariz bir şekilde görülmektedir. 19. yüzyıl gibi eskinin tükenmediği, yeninin ise daha tam olarak yerleşmediği bir dönemde eski bilim ve edebiyat geleneği ile yenisi arasında bir köprü görevi üstlenen Bakühanov, bütün eserlerinde bu amacı gütmüş, yazdığı ilmî ve edebî eserlerinde Doğu'nun manevi zenginlikleri üzerine Batı'dan aldığı maddi zenginlikleri, bilim, teknoloji ve metodolojiyi ekleyerek sentez yapmaya çalışmıştır.

Bakühanov'un Kitab-ı Askeriye hikâyesi, Azerbaycan edebiyatında ilk realist hikâye olarak bilinmektedir. Sovyet Dönemi edebiyatçıları ve tenkitçileri bu hikâyeyi modern Azerbaycan nesrinin ilk örneği gibi değerlendirmişlerdir. Sonraki yıllarda bu konuda çeşitli onaylayıcı ve tekzip edici yorumlar yapılsa da hikâyede geçen mahalli unsurların çokluğu, modernist temayüller bu hikâyenin dil, üslup ve şekil bakımından değil, muhteva bakımından modern hikâyeye kapı araladığını söylemeye imkan veriyor. Kitab-ı Askeriye Fuzuli'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi etkisinde kaleme alınmış küçük, mahalli, âşıkane ve komik unsurlarla süslenmiş manzum mensur karışık bir hikâyedir. Bu hikâyedeki hafif komedi unsurlarının muhtemelen Avrupai edebi ürünlerle de tanışma fırsatı bulan müellifin bu edebiyattan etkilenmesi sebebiyle esere yerleştirildiği düşünülebilir. Zira bu yıllarda Rusya vasıtasıyla Avrupa edebiyatına aşina olan Azerbaycan aydınları, Moliere vb. Avrupalı müelliflerin eserlerini de okuma fırsatı bulmuşlardır. 19.yy'dan itibaren tiyatro türü, özellikle komedi ile tanışan aydınların eserlerinde komik unsurlara yer verilmeye başlanmıştır. Kitab-ı Askeriye'deki zayıf komedi unsurlarının yer almasının sebebi de bu olsa gerek.

Hikâyede Asker'in aşkı uğrunda yaşadıkları anlatılmakla birlikte birçok mahalli unsura da yer verilmiştir. Leyla vü Mecnun mesnevisi örnek alınarak yazılan eser Malilileşmenin yaygın olduğu 19.yy'da yazılmıştır. Burada üslup ve ifade aynı olmakla birlikte; kahramanlar, zaman, mekân vb. bedii dekorlar geleneksel çift kahramanlı aşk hikâyelerinden farklı ve yenidir. Tenkitçilerin bu hikâyeyi modern Azerbaycan edebiyatının ilk örneklerinden biri olarak değerlendirmesindeki sebep de bu olsa gerektir. Fakat bu eser şekil itibariyle modern hikâyeden çok çok uzak olup dil ve üslubu, şekil özellikleri itibariyle klasik mesnevi kurallarına sıkı sıkıya bağlıdır. Eseri modern olarak gösterebilecek en önemli husus mahalli unsurların eserde ağırlıkta olması ve âşık maşuk tiplemelerindeki bazı değişik davranış ve uygulamalardır.

KAYNAKÇA

ADİLOV, Vahid, (2002). *19. Asırda Azerbaycan Edebi Dilinin Üslubu*, Bakü: Nurlan.

AKPINAR Yavuz, (1992). *"XIX ve XX. Yüzyıllarda Azeri Edebiyatı"*, Ankara: Türk Dünyası el Kitabı III. Cilt. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ALİYEV, Elmin (2007). *Abbaskulu Bakühanlı ve Ahlak Düşüncesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı.

ALİYEV, Elmin (2008). Son Dönem Azerbaycan / Türk Düşünürlerinden Abbaskulu Bakühanlı ve *Nesâyih* İsimli Eseri. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, s. 79-114

BAKÜHANLI, Abbaskulu Ağa (1985). *Esrârü'l-Melekût (Kâinatın Sirleri)*, çev. Senuber Atakisiyeva, Bakü: Elm.

BAKÜHANOV, Abbaskulu Ağa (2001). *Gülüstan-ı İrem*, Bakı: Mömінin İntişaratı.

BAKÜHANOV, Abbaskulu Ağa Kutsi(1984). *Kitabi-Esgeriyye*: *Seçilmis Eserleri* içinde, s.121-132

BAYRAM, Ömer (2010). Gülistan-ı İrem'in Tezkire Kısmı. *Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi*" Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s.109-120.

BAYRAM, Parvana (2011). "Şark-Garp Karşılıklı Tesir ve Alakaları Çerçevesinde İki Klasik Türk Şairinin Gözü ile Fransa (Cem Sultan'ın Frengistan Kasidesi ile Abbasqulu Ağa Bakıhanov'un Hayalin Uçuşu ve Frenk Meclisi Mesnevileri Esasında)." *Azerbaycan Milli Bilimler Akademesi Z. Bünyadov Adına Şarkşünaslık Enstitüsü ile Romanya'nın Babeş Bolyai Üniversitesi Türkoloji ve Merkezi Asya Araştırmaları Enstitüsünün birlikte düzenledikleri "Muasır Şarkşünaslığın Aktüel Meseleleri"* adlı Uluslararası İlmi Konferansın özetleri. Azerbaycan/Bakü: 01–02 Haziran 2011.s. 123.

EFENDİYEV, Hidayet (1963). "Bakıhanovun Nesr Yaradıcılıgı", *Azerbaycan Bedii Nesrinin Tarihinden*, Azerneşr. s.82–107.

GAYIBOV, Seyran (2008). Abbaskulu Ağa Bakühanov'un "Gülüstan-ı İrem" Eserinde Kırım Tatarları ve Giraylar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, Yaz, s. 218–229.

KÖÇERLİ, Firidun Bey (1978). *Azerbaycan Edebiyatı*, Cilt I. Bakı: Elm, s. 289–307.

MUHTAROĞLU, Vilayet (1993). Abbaskulu Ağa Bakıhanov", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C.III, Azerbaycan Türk Edebiyatı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 200–208.

KARAYEV, Yaşar (2002). *Azerbaycan Edebiyyatı XIX ve XX Yüziller*, Bakü: Elm.

KASIMZADE, Feyzulla (1960). "Abbaskulu Ağa Bakıhanov", *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, C. II,. Bakü: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, s. 65–85.

KASIMZADE, Feyzulla (1974). *XIX. Asır Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü: Maarif.

SULTANOV, Memmedağa (1984). *Bakıhanov A. Seçilmiş Eserler*, Bakü: Yazıçı.

TERBİYET, Muhammedeli (1987). *Danişmendan-i Azerbaycan*, Bakü: Azerneşr.